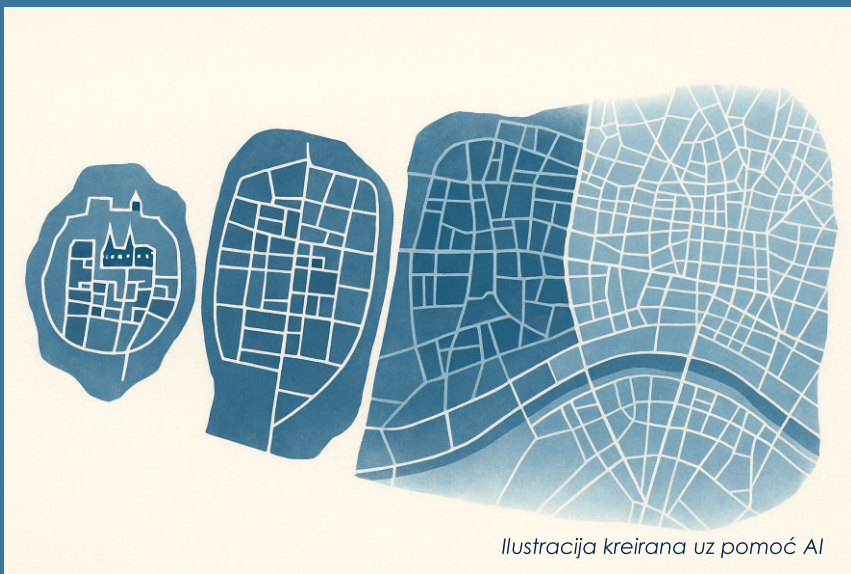

Prostorni razvoj Zagreba kroz stoljeća

Povijest grada u kartografskim crtama

Ilustracija kreirana uz pomoć AI

U svibnju slavimo **Dan grada Zagreba** i to je odlična prilika da se zapitamo koliko zapravo poznajemo svoj grad i znamo li kako je izgledao prije sto ili više godina?

Odgovore ne nalazimo samo u povijesnim knjigama, već i na kartama koje nisu samo alati za orijentaciju, nego i izvori koji bilježe razvoj grada, urbanističke zahvate, promjene u nazivima i položaju objekata. Karte su tako važne za rekonstrukciju prošlosti i razumijevanje prostorne dinamike gradova i naselja kroz vrijeme.

Kao kartografinja, često grad promatram iz drugačije perspektive te ćemo u ovom tekstu pratiti prostorni razvoj Zagreba – od najranijih prikaza Gradeca i Kaptola, preko širenja u vrijeme industrijalizacije i socijalističkog urbanizma, sve do suvremenih kartografskih prikaza.

■ **Karte kao svjedoci jezika i identiteta**

Osim što prikazuju prostor, karte su i vrijedni dokumenti jezičnih i kulturnih promjena. Kroz stoljeća, na kartama Zagreba moguće je pratiti kako su se mijenjali nazivi ulica, trgova, kvartova i prirodnih lokaliteta, ali i kako su se različiti jezici koristili za označavanje istih mjesta – ovisno o političkom i povijesnom kontekstu. Primjerice, na starim austrougarskim kartama možemo pronaći njemačke i mađarske varijante naziva, dok u razdoblju Kraljevine SHS i kasnije Jugoslavije dolazi do slavizacije toponima, a ulice i trgovi se nazivaju u skladu s tadašnjom ideologijom. Mnogi su nazivi mjesta nestali ili se promijenili, ali ostaju zabilježeni na starim kartama: imena potoka kojih više nema, starih sela koja su pripojena gradu, ulica koje su tijekom povijesti više puta mijenjale ime. U njima je zapisano sve: od dijalekatskih izraza, preko političkih promjena, do tragova usmenih priča koje su s vremenom iščezle iz svakodnevice. Izdvajam neke primjere naziva koji su se mijenjali kroz vrijeme, a mogu se iščitati s karata:

Agram / Zagreb / ZAGREB

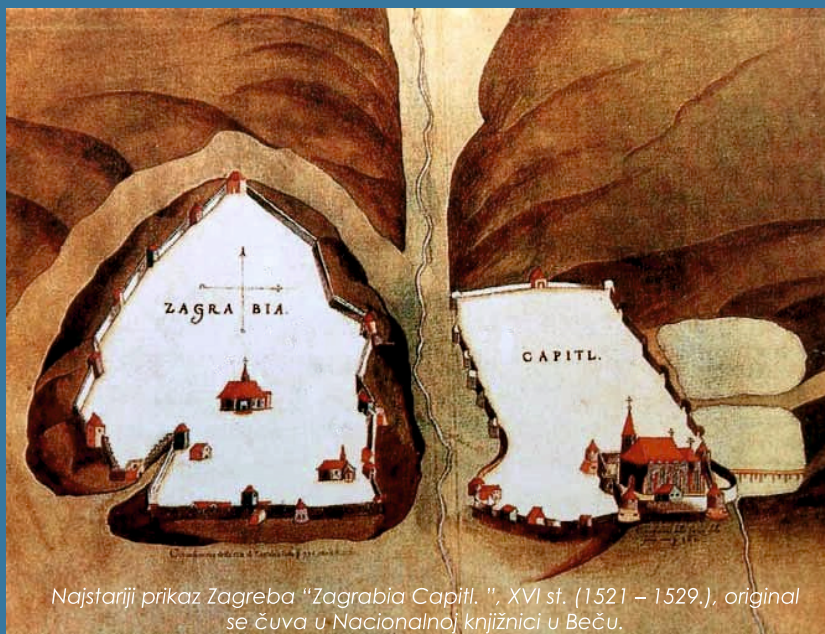
Budeš / RUDEŠ
Vrabče / VRAPČE
Bienik / BIJENIK

Germovcica / GRMOŠČICA
Laška ulica / VLAŠKA ULICA
Neudorf / Nova Vesza / NOVA VES
Lublenicza / LJUBLJANICA
Chernomerczi / ČRNOMEREC

Tern'ye / Ternje / TRNJE
Srednjaki / SREDNJACI
Remetnicze / REMETINEC
Werban / VRBANI

■ Zagreb na starim kartama

Prvi poznati kartografski prikazi Zagreba datiraju još iz 16. i 17. stoljeća, kada su se na kartama Europe počeli javljati gradovi unutar Habsburške Monarhije. U to vrijeme, Zagreb je bio skup dvaju odvojenih srednjovjekovnih naselja – Gradeca i Kaptola – smještenih na brežuljcima iznad rijeke Medveščak, s jasnim fizičkim i administrativnim granicama. Zlatna bula kralja Bele IV. iz 1242. godine označila je Gradec kao slobodni kraljevski grad, što je potaknulo njegov daljnji razvoj.

Na najstarijim prikazima možemo vidjeti obrambene zidove, crkve i trgove koji su i danas prepoznatljivi dijelovi grada. Pravu kartografsku vrijednost donosi prva sustavnija topografska izmjera naših krajeva, tzv. *jozefinska izmjera* *Prva vojna izmjera* (1763. – 1787.) kada je u sklopu habsburškog projekta mapiranja cijelog Carstva izmjerena i Hrvatska u mjerilu 1 : 28 800. Početkom XIX. st. počela je i *Druga vojna izmjera* (1806. – 1869.), tzv. franciskanska zemaljska izmjera, a rezultat su prve specijalne karte u mjerilu 1 : 144 000. U drugoj polovini XIX. st. izvedena je tzv. francjozefska topografska izmjera (*Treća vojna izmjera Habsburške monarhije* (1869-1887) u metarskom sustavu, iz koje je nastala poznata karta cijele Austro-Ugarske u mjerilu 1 : 75 000. Višestruke izmjere zemljišta rezultirale su i većim brojem katastarskih planova izrađenih po jedinstvenom propisu i načinu kartografskog prikaziva. Iz osnovnih karata, kartografskim procedurama (generalizacija, redukcija) nastale su podloge za razne tematske karte. Od 1920. izrada topografskih karata bila je povjerena Vojnogeografskom institutu u Beogradu. Izrađivale su se višebojne topografske karte u mjerilima 1 : 25 000, 1 : 50 000, 1 : 100 000 i 1 : 200 000. Danas je izrada službenih katastarskih planova i topografskih karata u djelokrugu Državne geodetske uprave.

Navedene karte prikazuju urbanizirane dijelove tadašnjeg Zagreba, prometnice te prirodna obilježja (šume, potoci, vinogradi) kao i katastarske čestice. Vidljiv je razvoj grada duž prirodnih komunikacijskih pravaca te utjecaj blizine Save i Medvednice na prostorni raspored. Zanimljivo je usporediti kako se prostor između Gornjeg grada i današnje Vlačke ulice s vremenom popunjavao od rijetko naseljenog područja do današnjeg gusto izgrađenog središta grada.

■ **Industrijalizacija i širenje grada (19. i 20. stoljeće)**

Karte iz 19. stoljeća bilježe i prve znakove modernizacije: dolazak željeznice 1862., planiranje trgova, javnih parkova, pa i viziju Lenucijeve potkove. Ove povijesne karte nisu samo geografski prikazi, nego i dokumenti vremena. Pokazuju što je tada bilo važno, što je bilo planski zamišljeno, a što spontano raslo. I dok današnjim očima gledamo stare karte, Zagreb nam se otkriva kao grad koji se stalno mijenja, ali uvijek ostaje prepoznatljivo svoj.

Druga polovica 19. stoljeća označava prijelomno razdoblje u razvoju Zagreba – vrijeme kada grad izlazi iz okvira srednjovjekovnih jezgri i počinje poprimati konture moderne europske metropole. Industrijalizacija donosi snažan poticaj urbanizaciji, a dolazak željeznice povezuje Zagreb s europskim prometnim mrežama i dodatno ubrzava gospodarski rast. Upravo u ovom razdoblju nastaju prvi sustavni urbanistički planovi kada se Donji grad razvija prema planskom rasporedu ulica, trgova i zelenih površina. Najpoznatiji simbol tog razvojnog smjera je Lenucijeva potkova koju čini niz trgova i parkova koji su i danas jedan od najljepših zelenih urbanih dijelova grada. Karte iz tog vremena jasno pokazuju kako se Zagreb spušta s Medvednice i širi prema ravnici, s jasnom urbanističkom logikom i prostornim ambicijama. Razorni potres iz 1880. godine pokrenuo je obnovu i modernizaciju mnogih dotrajalih četvrti i građevina. Podižu se reprezentativne javne zgrade, uređuju parkovi i fontane, organizira se javni prijevoz i komunalne usluge.

U 20. stoljeću širenje grada dobiva dodatni zamah – osobito nakon Drugog svjetskog rata. Nova naselja niču na periferiji: Trešnjevka, Trnje, Maksimir, a plansko širenje grada s južne strane Save osobito mijenja izgled Zagreba. Karte iz tog perioda bilježe potpuno novu prostornu paradigmu – velike stambene blokove, široke prometnice i razdvajanje funkcija prostora (stanovanje, rad, rekreacija). Grad se širi i horizontalno i vertikalno, a zelene površine i prometna infrastruktura postaju sastavni dio urbanističkog planiranja. Ono što je zajedničko svim kartama iz ovog razdoblja jest – vizija i svjedočanstvo transformacije Zagreba iz povijesnog grada u urbani grad koji raste, mijenja se i prilagođava novom vremenu i brojnim stanovnicima.

Kartom su opisane geometrijske i atributne značajke prirodnih i izgrađenih objekata trenutnog stanja prostora, ali i planovi za budući razvoj. Karte nisu statične slike, već živi dokumenti koji prate promjene kroz vrijeme te ključan alat za razumijevanje kako se grad razvijao, ali i kamo ide. Uvidom u starije topografske karte i katastarske planove možemo vidjeti širenje Zagreba izvan njegove povijesne jezgre, oblikovanje novih kvartova, promjene u prometnoj mreži te prelazak iz industrijskog u sve više stambeno-uslužno okruženje. Moguće je pratiti i oblikovanje Donjeg grada, nastajanje Novog Zagreba i ostalih kvartova (Trešnjevke, Maksimira, Dubrave). Karte pomažu razumijevanju odnosa između izgrađenog i prirodnog, utjecaju Medvednice, Save i zelenih površina na prostorno planiranje. U današnje vrijeme, digitalne karte omogućuju još precizniju analizu; od prikaza prometnih tokova do utjecaja klimatskih promjena na gradski prostor.

Karte su temelj razumijevanja prostora.

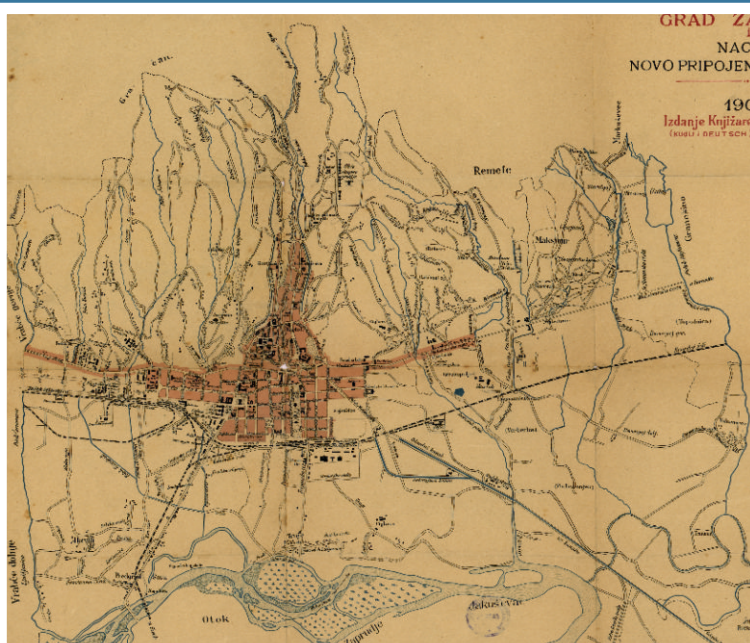
Zanimljivi kartografski prikazi Zagreba prošlih stoljeća

Topografska karta iz 1853.

Nacrtr grada Zagreba, izrada: Gradski građevni ured, 1898., izvor: NSK

Nacrtr pripojenog teritorija Zagreba, Izdanje Knjižare L. Hartmana, 1902.

Nacrtr grada Zagreba, izrada: Gradski građevni ured, 1905., izvor: NSK

Nacrtr grada Zagreba, 1940., izvor: NSK

Topografska karta iz 1947.

■ Zagreb nakon rata: gradnja novog grada

Nakon Drugog svjetskog rata, Zagreb ulazi u novo razdoblje urbanog razvoja, obilježeno idejom stvaranja pravednijeg, funkcionalnijeg i modernog grada za radničku klasu – takozvane „nove ljude“. Socijalistički urbanizam oblikovao je prostorni identitet Zagreba u drugoj polovici 20. stoljeća s ciljem organiziranog širenja, dostupnog stanovanja i jasno podijeljenih funkcija u prostoru što se očitovalo izgradnjom velikih stambenih blokova na južnoj obali Save, kao i razvoj novih prometnih koridora. Tada je prostorno planiranje dobilo je novu dimenziju, jasno vidljivu na kartama tog vremena.

Izgradnju Novog Zagreba – s južne strane Save, na tada još neizgrađenom području možemo pratiti na kartama iz pedesetih i šezdesetih godina koje prikazuju strogo planski uređen prostor sa širokim prometnicama, stambenim blokovima te zonama rada, obrazovanja i rekreacije. Gradnja je bila brza, modularna, često uniformirana, ali s jasnom namjerom – ponuditi standardiziran, ali dostupan gradski život svima. U istom razdoblju nastaju i brojna naselja sjeverno od Save – Siget, Srednjaci, Savica, Špansko, Dubrava.

Kartografski gledano, ovo razdoblje obiluje urbanističko-planskim dokumentima, odnosno preciznim i tehničkim prikazima kao fascinantnim dokumentima jednog idealizma budućih naselja, prometnih koridora, zelenih zona i infrastrukturnih mreža, a samim time i pokušajem da se prostorom izgradi i novo društvo. Karte iz tog vremena nisu samo zrcalo postojećeg stanja, već i jasna vizija društva u kojem prostor treba služiti jednakosti, funkcionalnosti i kolektivu.

Stvaranje Novog Zagreba bila je jedan od najvažnijih urbanističkih poduhvata u drugoj polovici 20. stoljeća, a uključivala je suradnju velikog broja stručnjaka – arhitekata, urbanista, sociologa i inženjera. Na urbanističke i arhitektonske natječaje za nova naselja pristizali su prijedlozi različitih autorskih timova, što je rezultiralo raznolikošću pristupa unutar jedinstvenog planskog okvira. Posebno se istaknuo arhitekt, slikar i urbanist **Vinko Uhlik**, koji je tijekom 1960-ih i 1970-ih imao ključnu ulogu u oblikovanju prostora Novog Zagreba. Njegov rad obuhvaćao je projektiranje javne infrastrukture poput tržnica, škola i vrtića, a autor je i urbanističkog koncepta naselja Središće, Zapruđe, Utrina i Siget. Uhlikova vizija odražava tadašnju težnju prema funkcionalnom, ali i humanom urbanizmu, koji teži stvaranju uravnoteženih životnih sredina.

Do danas, za Novi Zagreb ostaju prepoznatljive široke prometne površine, pravilne linije i zelenilo između zgrada.

Iz monografije 'Graditi i slikati grad',
autor: Vinko Uhlik

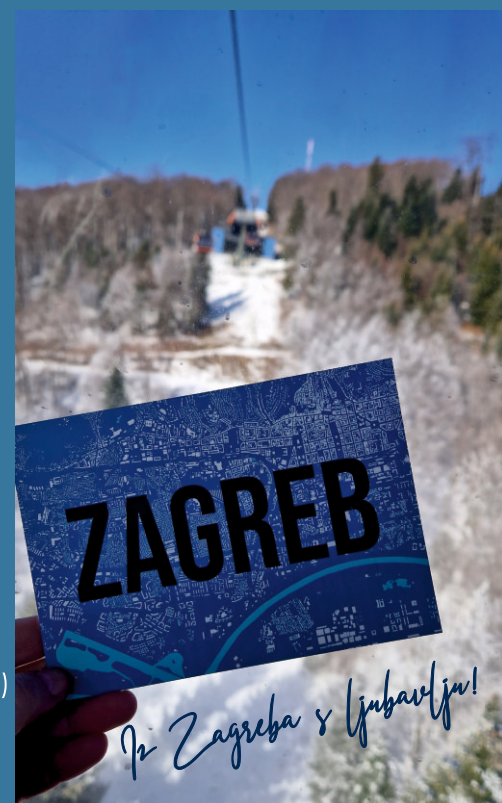
■ Suvremeni Zagreb kroz digitalne karte i GIS

U današnje doba, kada živimo okruženi podacima, a velika količina podataka sadrži i prostornu komponentu karte postaju interaktivne i slojevite i imaju veliku primjenu. Grad Zagreb, poput mnogih suvremenih metropola, sve više koristi GIS (Geografski informacijski sustav) kao alat za planiranje, upravljanje i svakodnevno odlučivanje. Za područje Zagreba dostupni su javni web-GIS preglednici koji omogućuju pregled prostornih planova, uvid u katastarske podatke i informacije o gradilištima. U eri digitalizacije, karte su vrlo važne jer, za razliku od starih karata koje prikazuju „što jest“, digitalne karte sve češće odgovaraju na pitanje: „što bi moglo biti“ i uvelike olakšavaju planiranje.

Osim toga, karte Zagreba danas sve češće pronalaze svoje mjesto u interijerima ne samo kao informativni, već i kao dekorativni elementi. Bilo da se radi o stiliziranim povijesnim kartama, personaliziranim prikazima omiljenih mjesta ili modernim grafičkim interpretacijama prostora, karte unose karakter, priču i osjećaj putovanja u svaki prostor.

Pojednostavljeni kartografski prikazi Zagreba prema trenutnim podacima (poster i razglednica), izrada: Plan 360 d.o.o.

Gdje pronaći karte:

- * Državna geodetska uprava – geoportal
- * Hrvatski državni arhiv – stari planovi i karte Zagreba
- * Nacionalna i sveučilišna knjižnica – digitalna zbirka starih karata
- * Mapire.eu – austrijske vojne karte (1. i 2. vojna izmjera)
- * Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada Zagreba (tematski slojevi)
- * Zagreb.hr geoportal – aktualni kartografski i GIS podaci
- * Digitalne zbirke Muzeja grada Zagreba
- * Hrvatski povijesni muzej

Izvori:

- * http://arhiva.mgz.hr/UserFiles/file/Stari_planovi_Zagreba.pdf
- * <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2019/01/24/urbanisticki-razvoj-zagreba-tijekom-17-i-18-stoljeca/>
- * <https://kartevgi.hismus.hr/>
- * <https://digitalna.nsk.hr/>
- * mapire.eu
- * monografija 'Graditi i slikati grad'